

Οι διαβιώσαντες εν Αγγλία ομογενείς θ' αναγνω-
ρίσωσιν ευκόλως τον υπό το όνομα του Λουκή
Λάρα υποκρυπτόμενον Χίον. Συχνάκις ήκουσα
αυτόν διηγούμενον της νεότητός του τας δοκι-
μασίας. Περί τα τέλη του βίου του επεχειρίσθη
κατά προτροπήν μου να γράψει ιδιοχείρως τας
αναμνήσεις του, ότε δε πρό τινων ετών απεβίω-
σεν, ανευρέθη μεταξύ των εγγράφων του το χει-
ρόγραφον, υπό ταινίαν φέρουσα το όνομά μου.
Εκδίδων αυτό σήμερα εύχομαι, όπως αναγνω-
σθεί παρ' άλλων μεθ' όσου εγώ ενδιαφέροντος
ήκουα τας προφορικός τού γέροντος διηγήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Κατά τας αρχάς του έτους 1821 ευρισκόμενη εις Σμύρνην. Ήμην τότε εικοσαετής σχεδόν. Προ επτά ήδη ετών ο διδάσκαλός μου, ο παπα-Φλούτης, Θεός συγχωρέσει τον, είχε βεβαιώσει τον πατέρα μου ότι έμαθα πλέον όσα γράμματα αρκούν εις άνθρωπον μέλλοντα να μετέλθει το εμπόριον· ο δε πατήρ μου, είτε πεισθείς υπό των λόγων του αγαθού ιεροδιδασκάλου είτε θεωρών το σχολείον του πρακτικού βίου ως ωφελιμότερον δι' εμέ, δεν ενέκρινε να με αφήσει εις Χίον προς εξακολούθησιν των σπουδών μου, αλλά μ' επήρην έκτοτε εις Σμύρνην, παραλαβών με κατ' αρχάς μεν ως μαθητευόμενον, μετ' ου πολύ δε ως εταίρον εις το εμπορικόν του κατάστημα.

Ο Ύψιστος εντούτοις ηυλόγει τους κόπους μας. Το ισοζύγιον εκάστου έτους ήτο παχύτερον του προηγηθέντος, και η εμπορική μας υπόληψις εστερεούτο επι μάλλον και μάλλον εις την αγοράν της Σμύρνης. Άλλωστε —δύναμαι μετά υπερηφανείας να το είπω— απ' αρχής ο πατήρ μου είχεν αποκτήσει όνομα καλόν και

μετ' ου πολύ δε μετά από λίγο όμως

υπόληψιν άκραν, διότι ήτο τιμιότατος και ακριβέστατος εις τας συναλλαγάς του. Οφείλω δε να προσθέσω (και δεν το λέγω διά να επαινεθώ, γνωρίζων εκ πείρας ότι ο εαυτόν επαιμών ή πλανάται ή συχνάκις άλλους θέλει ν' απατήσει, αλλά το λέγω ως φόρον υιικής ευγνωμοσύνης) ότι την επιτυχίαν εις το στάδιον του εμπορικού μου βίου την χρεωστώ, προ παντός άλλου, εις τας αρχάς της τιμιότητος, τας οποίας από της παιδικής έτι ηλικίας μου ενέπνευσεν ο πατήρ μου.

Καθόσον ηύξανον τα κέρδη, εξετεινετο βαθμηδόν των εργασιών μας ο κύκλος, ταυτοχρόνως δε και των βλέψεών μας ο ορίζων. Αι μετά ξένων εν Ευρώπη ανταποκριτών σχέσεις δεν εξήρκουν πλέον προς ικανοποίησιν της εμπορικής μας δραστηριότητος. Δύο ή τρεις εκ των συμπολιτών μας, νέοι Κολόμβοι του ελληνικού εμπορίου, είχαν ήδη κατ' εκείνα τα έτη στήσει εις Λονδίον την σκηνήν των. Το τρόπαιον εκείνων ετάραττε τον ύπνον μας, το δε παράδειγμά των υπέκαιε τους φιλοδόξους πόθους μας, όθεν εσχεδιάζετο να μεταβώ κατά το φθινόπωρον εις Αγγλίαν μεθ' ενός των εκ μητρος θείων μου. Είχα μάλιστα αρχίσει να διδάσκομαι την Αγγλικήν υπό Άγγλου τινός ιερωμένου, είδους παπα-Φλούτη, όστις βεβαίως πολλά δεν με έμαθεν. Αλλ' ίσως δεν ήτο ιδικόν του το πταίσμα. Ας μη καθάπτομαι της μνήμης των πρώτων διδασκάλων μου!

καθάπτομαι προσβάλλω

Ο νους και του πατρός και των περί ημάς συγγενών ή φίλων και εμού αυτού ήτο αποκλειστικώς προσηλωμένος εις το έργον μας. Περί Φιλικής Εταιρείας και τεκταινομένης Επαναστάσεως ουδέ το ελάχιστον εγνωρίζομεν. Συνησθανόμεθα μεν αορίστως πως και ημείς, μεθ' όλων των τότε Ελλήνων, τον προς την ελευθερίαν οργασμόν, εβλέπομεν εις Σμύρνην Ευρωπαϊούς κρατούντας υψηλά την κεφαλήν και μετά πικρίας ενδομύχου εμακαρίζομεν τα αυτόνομα χριστιανικά έθνη, είχομεν αμυδράς τινας ιστορικές γνώσεις περί της Γαλλικής Επαναστάσεως και νεφελώδεις τινάς ελπίδας εθνικής αποκαταστάσεως, στηριζομένης κυρίως εις την εξ Άρκτου προσδοκωμένην αρωγήν, τας δ' εορτάς συνερχόμενοι εψάλλομεν και ημείς του Ρήγα τα άσματα αλλ' όμως δεν εφανταζόμεθα ουδαμώς ότι ευρισκόμεθα εις παραμονάς εθνικής εκρήξεως.

Διηρχόμεθα τον βίον ήσυχοι εντός του χανίου, την μεν ημέραν εν μέσω των ποικίλων εμπορευμάτων μας, την δε νύκτα εντός του μικρού δωματίου άνωθεν της αποθήκης, όπου εκοιμόμεθα ο πατήρ μου κι εγώ. Τας Κυριακάς ελειτουργούμεθα τακτικώς εις την Αγίαν Φωτεινήν, ενίοτε δε επεσκεπτόμεθα οικογένειάν τινα εκ των εν Σμύρνη διαβιούντων Χίων. Σπανίως, άπαξ ή δις του έτους, περί το Πάσχα ιδίως, επηγαίνομεν προς αναψυχήν εις τα παρακείμενα χωρία, και τότε,

αορίστως πως κάπως αόριστα' Άρκτου Ρωσίας' αρωγήν βοήθεια

αναπνέοντες αέρα καθαρόν και βλέποντες δένδρα και αγρούς, ενθυμούμεθα την Χίον και τον πύργον και τον κήπον μας, και μας φαίνεται βαρύτερος τότε ο από της οικογενείας χωρισμός.

Ούτω διήρχοντο αι ημέραι και παρήρχετο ο καιρός, η δε κυρία μου σκέψις ήτο περί της μελλούσης εις Αγγλίαν αποδημίας. Τα όνειρά μου περί τούτο περιεστρέφοντο και ήσαν όνειρα υπό πάσαν έποψιν χρυσά. Αλλ' εξαίφνης και ησυχία και εργασία και σχέδια και όνειρα, τα πάντα διαμιás ανετράπησαν.

Κατά τας αρχάς Μαρτίου μίαν νύκτα εξύπνησα έντρομος. Είχα ακούσει τουφεκισμούς αλλεπαλλήλους εις τον ύπνον μου. Ανεκάθησα επί του στρώματος με τα ώτα προσεκτικά και τους οφθαλμούς προσηλωμένους εις το σκότος.

Ο πατήρ μου εκοιμάτο βαθέως. Μη ήτο όνειρον; Όχι! Πιφ, παφ, πάλιν, και κραυγαί συγχρόνως άγριαι. Εξύπνησα τον πατέρα μου και ηκούομεν αμφότεροι.

Καθ' όλην την νύκτα εξηκολούθησαν εκ διαλειμμάτων ο κρότος και η ταραχή. Δεν ηδυνάμεθα να εικάσομεν τι συμβαίνει. Και πώς να το μάθομεν; Είχομεν την περιέργειαν να εξέλθομεν, αλλ' ο φόβος ήτο ισχυρότερος και εμένομεν εντός του δωματίου.

Προς τα εξημερώματα κατέβημεν εις την πλατείαν του χανίου, όπου εύρομεν και άλλους εκ των κατοίκων

του συνηγμένους εις την αυτήν ως ημείς απορίαν και την αυτήν ανησυχίαν.

Τα χάνια, καθώς ίσως γνωρίζεις, αναγνώστα, είναι συνήθως ωκοδομημένα εν είδει φρουρίου. Έξωθεν τοίχοι υψηλοί και στερεοί, εν τω μέσω αυλή ύπαιθρος, τετράγωνος ή επιμήκης, επί της αυλής αι θύραι και τα παράθυρα των αποθηκών και των οικημάτων, η δε συγκοινωνία μετά του έξω κόσμου διά πύλης σιδηράς κλειομένης τη νύκτα.

Ότε την αυγήν ήνοιξαν οι φύλακες την πύλην, εμάθομεν ότι αφ' εσπέρας είχεν έλθει διαταγή να οπλισθώσιν οι Τούρκοι· διά τούτο οι νυκτερινοί τουφεκιμοί και οι αλαλαγμοί των. Αλλά προς τι ο εξοπλισμός; Πόθεν ο προκαλέσας το διάταγμα κίνδυνος; Τοιαύτας ερωτήσεις απηυθύνομεν προς τους έξωθεν ερχομένους, αλλ' ουδέν ακριβές επληροφορούμεθα. Είς έλεγε, στάσις των γενιτσάρων· άλλος, πόλεμος ρωσικός· τινές εψιθύριζον, επανάστασις των χριστιανών.

Ούτω διήλθεν η ημέρα εκείνη. Ήτο Σάββατον. Ημείς δεν εξήλθομεν του χανίου, αλλ' από της πύλης εβλέπομεν ενόπλους και αγρίους τους Τούρκους περιφερόμενους εις τας οδούς.

Την επιούσαν υπήγομεν κατά το σύνηθες εις την λειτουργίαν. Κατ' εκείνην την Κυριακήν δεν επρόκειτο να ομιλήσει ιεροκήρυξ, ώστε το πλήρωμα της

εκκλησίας είδε μετ' απορίας τον ιερέα αναβαίνοντα επί του άμβωνος. Δεν ανέβη να μας διδάξει τον λόγον του Θεού, αλλά προς ανάγνωσιν πατριαρχικού αφορισμού.

Ηκούομεν πάντες εμβρόντητοι τον αναγινώσκοντα τας φοβεράς εκείνας κατάρας και τους φρικώδεις εξορκισμούς. Ηκούσαμεν τα ονόματα του Σούτσου και του Υψηλάντου ως ενόχων και προδοτών. Ενηνοήσαμεν ότι πρόκειται περί κινήματων επαναστατικών εν Βλαχία και περί μυστικών συνωμοσιών, και εβλέπομεν ο εις τον άλλον εντός της εκκλησίας, και αντηλλάσσοντο ψιθυρισμοί και ερωτήσεις και απορίες. Τι άραγε εσήμαινεν η αφοριζομένη επανάστασις; οποία η πηγή του κινήματος; Εγνωρίζομεν μόνον ότι ο Υψηλάντης ήτο μέγας και πολύς εν Ρωσία, και κάπως υπεθέσαμεν ότι επρόκειτο περί ρωσικής τινος υποκινήσεως, ότι εγένετο προανάκρουσμά τι ρωσοτουρκικού πολέμου. Αλλά ταύτα πάντα διευτυπούντο μόλις ως συμπερασμοί, αόριστοι και συγκεχυμένοι πολλών πλέον ή όσον δύναμαι σήμερον ενταύθα να παραστήσω.

Και οι Τούρκοι όμως της Σμύρνης ήσαν εις το σκότος εισέτι ως προς τα διατρέχοντα, ουδ' είχαν ακριβώς εννοήσει ότι οι ραγιάδες αφ' εαυτών επανέστησαν. Ενόμιζον ότι εκ Ρωσίας επέρχεται ο κίνδυνος. Ουχ ήττον, ευθύς απ' αρχής ο φανατισμός αυτών εξηγέρθη.

Ουχ ήττον Παρά ταύτα

Επρόκειτο περί πολέμου κατ' απίστων· άρα πας χριστιανός εχθρός, πας δε ραγιάς πρόχειρον θύμα. Από της πρώτης λοιπόν ημέρας εμαύρισε δι' ημάς ο ορίζων και μας κατεπλάκωσε την ψυχήν η ανησυχία και ο φόβος.

Αι λέξεις αύται, *ανησυχία, φόβος*, συχνάκις ήδη διέφυγον τον κάλαμόν μου. Αλλά προς τι να επιδείξω γενναιότητα, την οποίαν ούτε είχομεν ούτε ηδυνάμεθα να έχομεν; Μη, αναγνώστα, μειδιάσεις, αναλογιζόμενος ότι είμαι Χίος και αποδίδων εις φυλετικήν δήθεν ιδιοσυγκρασίαν την ατολμίαν μου. Ήθελα να σ' έβλεπα τότε εις την θέσιν μου, όσον γενναίος και αν φρονείς ότι είσαι. Άοπλοι, απροστάτευτοι, ταπεινωμένοι από την δουλείαν, εκτεθειμένοι εις του πρώτου εξηγηρωμένου Τούρκου την οργήν ή και την μάχαιραν, άνευ της ελαχίστης ελπίδος τού να τύχομεν ποτέ δικαιοσύνην ή καν εκδίκησιν, πώς ήτο δυνατόν ημείς, οι ταπεινοί έμποροι του Χανίου της Σμύρνης, να έχομεν γενναιότητα; Προς τι ηδύνατο η γενναιότης να μας χρησιμεύσει; Υπομονήν μόνον είχομεν, μας εχρειάζετο δε υπομονή πολλή, διότι η ζωή μας έκτοτε ήτο διαρκής αγωνία και μακρόν μαρτύριον. Αλλ' έχει και η υπομονή τα όριά της. Ενίοτε εξαντλείται και την διαδέχεται τότε είτε η απόγνωσις είτε η απελπισία εκείνη η άγουσα εις τον ηρωισμόν. Πολλά ηρωισμού παραδείγματα και

ραγιάς μη μουσουλμάνος, δούλος· κάλαμον πένα· μειδιάσεις χαμογελάσεις

κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν και εις την γενικήν των ανθρώπων ιστορίαν, την γραπτήν και την άγραφον, είναι ίσως απελπισίας τοιαύτης παραγόμενα. Εμέ ο Θεός μ' εφύλαξεν από την απόγνωσιν, η δε φύσις δεν με προητοίμασε διά την απελπισίαν του ηρωισμού. Αλλ' όμως ποτέ δεν μου εξηντλήθη η υπομονή και η ελπίς, και πολλάκις εδόξασα επί τούτω τον Ύψιστον.

Ολίγας ημέρας μετά την Κυριακήν εκείνην του αφορισμού, υπήγα μίαν πρωίαν εις το Χάνι των Εβραίων προς σύναξιν χρημάτων. Είχα εισπράξει ποσόν τι και έθετα εντός του κόλπου μου τον περιέχοντα τα συναχθέντα σάκον, ότε ακούω αίφνης κραυγάς και ποδοβολητόν, και βλέπω χείμαρρον Χριστιανών και Εβραίων φευγόντων δρομαίως προς ημάς. Πριν ή ο Εβραίος μου προφθάσει να κλείσει την θύραν, η σκοτεινή αποθήκη είχε πληρωθεί υπό εντρόμων ομοθρήσκων του.

Αι διακεκομμένα φράσεις, τας οποίας εψιθύριζον εις την ισπανικήν διάλεκτόν των, δεν μ' εφώτισαν ούτε με καθησύχασαν· δεν εγνώριζον και αυτοί τι συνέβη και διατί έφευγον.

Αφού ο θόρυβος εκόπασε και επανήλθεν έξω η ησυχία, ηνοιξαμεν μετά προσοχής την θύραν. Βαθμηδόν και αι λοιπαί αποθήκαι ηνοιγοντο, οι δε εντός αυτών καταφυγόντες εξήρχοντο ενθαρρυνθέντες, και από

στόματος εις στόμα εγνώσθη επιτέλους η αληθής τού τρόμου εκείνου αιτία.

Κάμηλος φέρουσα φορτίον βάμβακος ολίσθησεν εις την στενήν της αγοράς οδόν και πίπτουσα έθραυσεν ενός εργαστηρίου την θύραν. Ο κρότος της κρημισθείσης θύρας, αι κραυγαί των αγωγιατών και των εντός του εργαστηρίου Εβραίων, η συρροή περί την πεσούσαν κάμηλον, ταύτα πάντα εξελήφθησαν εν ακαρεί ως αρχή οχλαγωγίας και επήλθε παραζάλη γενική και φυγή και τρόμος.

Όταν υπάρχει η απαιτουμένη δόσις ψυχολογικής προδιαθέσεως, δεν απαιτείται πολύ προς διάδοσιν πανικού φόβου. Ατυχώς δε υπήρχε λόγος ισχυρός προς ύπαρξιν τοιαύτης προδιαθέσεως. Διότι των Τούρκων ο ερεθισμός οσημέραι ηύξανεν, ήσαν δε γνωσταί αι εις την συνοικίαν των συναθροίσεις και είχαν ακουσθεί απειλαί προσεχούς επιθέσεως. Αλλ' εγώ ουδέν εισέτι περί τούτων εγνώριζα, ουδέ προέβλεπα νέας κατά την ημέραν εκείνην συγκινήσεις.

Απεχαιρέτησα λοιπόν τους Εβραίους, εδίπλωσα επί του στήθους το φόρεμα προς πλειοτέραν προφύλαξιν τού εντός του κόλπου μου σάκου και εκίνησα διά να επιστρέψω εις τα ίδια. Αλλά μόλις εισέβην εις την κεντρικήν της αγοράς οδόν, ακούω κραυγάς εκ νέου και αλαλαγμούς, και πριν έτι λάβω τον καιρόν

εν ακαρεί ακαριαία' οσημέραι ολοένα (κάθε μέρα που περνούσε) εις τα ίδια στην κατοικία μου' έτι ακόμα

ν' αποσυρθώ ή προφυλαχθώ, ευρίσκομαι εντός σμήνους Τούρκων τρεχόντων με τα ξίφη εις χείρας γυμνά. Πώς δεν με κατεπάτησαν, πώς δεν μ' εφόνευσαν, δεν δύναμαι και τώρα εισέτι να εννοήσω.

Το ρεύμα με παρέσυρε. Έτρεχα κι εγώ μετ' αυτών. Ήρπαζα εδώ κι εκεί λακτίσματα και γρονθοκοπήματα, αλλ' έτρεχα, έτρεχα κατάτρομος, μη γνωρίζων ούτε πού πηγαίνω, ούτε τι θ' απογίνω, αλλ' ουδέ σκεπτόμενος περί τούτου. Ήτο ως όνειρον, αλλ' όνειρον φρικτόν. Εγνώριζα κάλλιστα τας οδούς της Σμύρνης, αλλ' οποίας οδούς διηρχόμενη δεν έβλεπα, ουδέ τώρα ενθυμούμαι.

Ενθυμούμαι μόνον ότι εις μίαν του δρόμου στροφήν είδα του χανίου μας την θύραν αντικρύ μου και την ανεγνώρισα. Ήτο ημίκλειστος. Δεν γνωρίζω πώς ευρέθην εντός του χανίου, εις το δωμάτιόν μου, πλησίον του πατρός μου. Όλα ταύτα έμειναν συγκεχυμένα εις την μνήμην μου.

Ενθυμούμαι ότι ευρέθην κείμενος επί του στρώματος, ύπτιος, ασθμαίνων' και, άνωθέν μου, κλίνων την κεφαλήν ο πατήρ μου μ' εράντιζε με ύδωρ ψυχρόν.

Ενθυμούμαι ότι ησθάνθην βάρος επί του στήθους πολύ, και τότε μόνον συλλογισθείς τον σάκον έφερα την χείρα εις τον κόλπον μου και τον εσήκωσα από το στήθος.

εισέτι ακόμα' λακτίσματα κλωτσιές

Ενθυμούμαι το μειδίαμα του πατρός μου, ότε τω παρέδωκα τον σάκον. Το μειδίαμα εκείνο το υπέλαβα τότε ως έκφρασιν ευχαριστήσεως διά των χρημάτων την διάσωσιν. Αλλ' αφού απέκτησα κι εγώ τέκνα, τότε μόνον εννόησα την αληθή του σημασίαν.

«Τι με μέλει τώρα περί χρημάτων; Διά σε, υιέ μου, με μέλει!»

Ιδού του πατρικού εκείνου μειδιάματος η έννοια. Με ηγάπα ο πατήρ μου· με ηγάπα περιπαθώς. Ποτέ δεν μου το απέδειξε δι' εκχύσεων ή επιδείξεων τρυφερότητας. Μόνον αφού απέθανε και δεν τον είχα πλησίον μου, και ανεπόλουν τας περιπετείας και τα ελάχιστα περιστατικά της πολυετούς συμβιώσεώς μας, τότε μόνον εννόησα και εξετίμησα ακριβώς τον βαθμόν τής προς εμέ στοργής του. Διατί τούτο; Άραγε διότι απαιτείται να απολέσομέν τι, όπως αισθανθώμεν την αξίαν του όλην; Ή μη διότι αι συμφοραί και τα δεινοπαθήματα μου ήνοιξαν βραδύτερον τον νουν και μου επλάτυναν την καρδίαν;

Πού εντούτοις οι Τούρκοι εκείνοι έτρεχον; Κατόπιν το έμαθα. Διηθύνοντο προς την συνοικίαν των Φράγκων με κακούς κατά των εκεί κατοικούντων σκοπούς. Ευτυχώς ο πασάς προλαβών ίσχυσε να τους κατευνάσει και ουδέν απευκταίον συνέβη την ημέραν εκείνην. Δεν είχεν εισέτι επέλθει της αληθούς τρομο-

προλαβών ίσχυσε προλαβαίνοντας κατάφερε

κρατίας η αρχή. Και όμως η οχλαγωγία εκείνη, η πρώτη Τούρκων ενόπλων κατά χριστιανών διαδήλωση, η πρώτη μου πραγματικού κινδύνου συναίσθησις, έμεινε ενγκεχαραγμένη εις την μνήμην μου, ζωηρότερον ίσως των όσων μετέπειτα είδα και έπαθα.

Από της ημέρας εκείνης οι Τούρκοι εγένοντο επιθετικότεροι. Αίμα εισέτι δεν εχύνετο, αλλ' αι ύβρεις, αι απειλαί, τα βλοσυρά βλέμματα, η επίδειξις των όπλων, ήσαν προοίμια επίφοβα της επερχομένης καταιγίδος. Διότι τα πράγματα εδεινούντο και εξηπλούτο η Επανάστασις. Εις πάσαν δε κραυγήν ελευθερίας των Ελλήνων ανταπεκρίνετο νέα του τουρκικού φανατισμού έκρηξις, μέχρις ού επιτέλους έλειψε πας φραγμός και αφηνίασαν ως μαινόμενοι οι Τούρκοι, και έσφαξαν και ελεηλάτησαν και ηνδραπόδισαν.

Αι ειδήσεις δεν ήρχοντο μέχρις ημών ούτε τακτικώς ούτε ακριβώς, αλλ' έφθανεν οπωσδήποτε έως των μυχών του χανίου μας η αντήχησις των πρώτων εκείνων της εθνεγερσίας σεισμών. Ούτως εμανθάνομεν τα εν Βλαχία συμβαίνοντα, ούτως ηκούσαμεν μίαν ημέραν ότι ο Μωρέας εσηκώθη, ότι ο αρχιεπίσκοπος Πατρών και οι προεστώτες της Πελοποννήσου ετέθησαν επικεφαλής του κινήματος — συγχρόνως δε ήλθεν η φήμη ότι η Ύδρα και αι Σπέτσαι επανέστησαν.

ηνδραπόδισαν αιχμαλώτισαν

Ότε, ανατρέχων διά της μνήμης εις το ένδοξον εκείνο παρελθόν, συλλογίζομαι τα καθέκαστα, και αναλύων τας τότε εντυπώσεις μου εξετάζω αυτάς ως αντανάκλασιν, ούτως ειπείν, της κοινής τότε γνώμης, καταλήγω συχνάκις εις το συμπέρασμα ότι η ευθύς απ' αρχής του Αγώνος συμμετοχή των ναυτικών μας νήσων εις το εθνικόν κίνημα συνετέλεσε, πλειότερον ίσως αφ' όσον πολλοί την σήμερον δύνανται να εννοήσωσιν, εις την στερέωσιν και την διάδοσιν της Επαναστάσεως. Δεν λέγω τούτο διά την μεγίστην υλικήν βοήθειαν, την οποίαν τα ελληνικά πλοία παρέσχον εις το έθνος, ούτε διά τα λαμπρά κατορθώματα, διά των οποίων περιεβλήθη νέον στέφανον αμαράντου δόξης το ελληνικόν όνομα. Όχι! ταύτα τα είδομεν και τα εννοήσαμεν κατόπιν. Αλλ' ευθύς απ' αρχής, ότε ημείς οι ζώντες μακράν του κρατήρος της εθνικής εκρήξεως ηκούσαμεν ότι οι Υδραίοι και οι Σπετσιώται και οι Ψαριανοί ανεπέτασαν την σημαίαν της ελευθερίας, συνησθάνθημεν ζωηρότερον περιί τίνος επρόκειτο.

Οι πλοίαρχοι της Ύδρας και των Σπετσών και των Ψαρών εξεπροσώπευσαν, δι' ορατού τρόπον τινά και συγκεκριμένου στοιχείου, τον γενικόν, τον πανελληνιον χαρακτήρα της Επαναστάσεως. Διότι πολλοί εξ αυτών ήσαν γνώριμοι, πολλοί εθεωρούντο ως φίλοι, τα ονόματα και τα πρόσωπά των ήσαν γνωστά εις

όλους τους λιμένας, εις πάσας τας αγοράς, όπου υπήρχον Έλληνες. Ὡστε, ὅτε ηκούσαμεν ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ γνώριμοι, οἱ φίλοι μας, αγωνίζονται υπέρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ορκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἢ νὰ ἀποθάνωσιν, ηλεκτρίσθημεν ὅλοι πολὺ περισσότερον ἢ ὅτε ἐμάθομεν τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κίνημα ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐξέγερσιν.

Ὀμιλῶ περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Κατόπιν ἐπήλθον ἄλλαι ἀφορμαί, ὅπως συναισθανθῶμεν τὸ ἀδιάρρηκτον τοῦ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν συνδέσμου μας. Οἱ Τούρκοι, σφάζοντες καὶ καταστρέφοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες ἀπανταχοῦ ἄνδρας ἀόπλους καὶ τὰ γυναικόπαιδα, ἐφρόντιζον νὰ μας ἐνθυμίζωσι τὸ ἀλληλένδετον τοῦ Γένους, καὶ ἀν ἡμεῖς εἴχομεν διάθεσιν νὰ τὸ λησμονήσωμεν.

Συγχώρει, ἀναγνώστα, τὰς παρεκβάσεις μου. Ἡ γεροντικὴ μου χεὶρ, υπείκουσα εἰς τῆς γεροντικῆς μου καρδίας τὴν ὠθησιν, ἀρέσκεται ἐνδιατρίβουσα εἰς τὰς συσσωρευμένας ἀναμνήσεις τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τῆς νεότητός μου. Ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου μου. Ἀλλ' ὁ βίος ἐνός ἐκάστου ἡμῶν ἀποτελεῖ μικρὰν μονάδα συνεχομένην μετὰ τοῦ συνόλου τῶν κυκλούντων ἡμᾶς στοιχείων. Πῶς νὰ χωρίζω ἐκάστοτε τὰς περιδονήσεις τοῦ εὐτελοῦς ἀτόμου μου ἀπὸ

της κινήσεως του γενικού ανεμοστροβίλου εντός του οποίου παρεσύρετο;

Διά τούτο, και διότι είμαι γέρων, δεν θ' αποφεύγω ίσως πάντοτε τας τοιαύτας παρεκβάσεις γράφων τ' απομνημονεύματά μου. Αλλ' ουδεμίαν έχεις υποχρέωσιν να με αναγνώσεις μέχρι τέλους, αναγνώστα μου. Ότε ήσο μικρός και σε έλεγε παραμύθια η τροφός σου, τα έλεγε διά να ευχαριστήσῃ όχι μόνον την ιδικήν σου περιέργειαν, αλλά και την ανάγκην την οποίαν η ίδια συνησθάνετο να τα λέγει. Σ' έπαιρνε ίσως ο ύπνος ενίστε. Αλλ' εξηκολούθει λέγουσα εκείνη, και συ ξυπνών ήκουες του διηγήματος το τέλος. Ιδού διατί ενθυμείσαι την αρχήν μόνον και το τέλος πολλών παραμυθίων, χωρίς ίσως να γνωρίζεις διατί δεν ενθυμείσαι την μέσην. Αλλά το ιδικόν μου παραμύθι δεν έχει καθ' εαυτό ούτε αρχήν ούτε τέλος· ώστε δύνασαι να κοιμηθείς από τούδε, αναγνώστα μου. Δεν με διακόπτεις.

Τα πρώτα περί της Επαναστάσεως ακούσματα ήλθον μέχρις ημών κατά την Μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Οποία Τεσσαρακοστή και τι Πάσχα ήτο εκείνο! Επηγαινόμεν τακτικώς εις την εκκλησίαν, καθόσον μάλιστα εκεί μετεδίδοντο αι ειδήσεις, συχνάκις ψευδείς, συνήθως εξογκωμένοι, αλλ' επιτέλους αι μόναι ειδήσεις τας οποίας εμανθάνομεν. Και μη υποθέσει τις ότι μας απέσπα τον νουν η περί ταύτα φροντίς από των εκκλησιαστικών τελετών. Απεναντίας! Το θρησκευτικόν αίσθημα ήτο ισχυρόν τότε, τα δε παθήματα του Γένους

ενεσαρκούνται, ούτως ειπείν, δι' ημάς εις τα πάθη του Χριστού, και αι κατανυκτικά ακολουθία της Μεγάλης Εβδομάδος εξεπροσώπουν την ψυχικήν κατάστασιν του πληρώματος της Εκκλησίας.

Περί τα μέσα της Μεγάλης Εβδομάδος φήμαι απαίσιιοι διεδόθησαν. Ηκούσθη ότι γίνονται φυλακισμοί και δημεύσεις και σφαγαί εις Κωνσταντινούπολιν, ότι πολλοί εκ των προκρίτων του Γένους απεκεφαλίσθησαν.

Την Κυριακήν του Πάσχα εμάθομεν ότι εθανατώθη και ο μέγας Διερμηνεύς, ο Μουρούζης, ο δε τρόμος των αλλεπαλλήλων τούτων ακουσμάτων επέρριπτε πέπλον πένθους εις τα ευφρόσυνα της Αναστάσεως τροπάρια.

Μετ' ολίγας ημέρας διεδόθη φοβερά και καταπληκτική αγγελία. Ο πατριάρχης εκρεμάσθη! Το πτώμα του εδόθη παίγιον και όργιον εις τους Εβραίους! Και μας εθέρισε την καρδίαν η είδησις και μας έκοψε τα γόνατα!

Διότι ήμεθα υπό το κράτος διπλού αισθήματος πάντες' της φρίκης, την οποίαν εις πάντα χριστιανόν, εις πάντα Έλληνα, επροξένει η κατά του ιερού προσώπου του πατριάρχου, του εθνάρχου, ιεροσουλία' και της συναισθήσεως ότι ουδενός πλέον εξ ημών η ζωή ήτο εξησφαλισμένη. Εάν η κυβέρνησις αυτή του σουλτάνου απετόλμα τοιαύτα εις την πρωτεύουσαν κατά των

αρχηγών, κατά των προκρίτων του Γένους, οποίους κινδύνους διετρέχουμε οι άσημοι ραγιαδες ημείς εκ της αχαλινώτου θηριωδίας των Τούρκων της Σμύρνης, και έτι μάλλον των της Ανατολής;

Είχον ήδη προ ημερών αρχίσει να συσσωρεύονται περί την Σμύρνην σμήνη άτακτα αγρίων οπλοφόρων, τους οποίους η δίψα του αίματος και της λεηλασίας ειλκυεν από τα βάθη της Ανατολής. Ο πασάς εφαινετο εισέτι κηδόμενος της ασφαλείας των κατοίκων και εκράτει εκτός της πόλεως τα θηρία εκείνα. Αλλ' η γειτνίασίς των εξήπτε και ηρέθιζε τους εγχωρίους Τούρκους. Εγίνοντο ούτοι από ημέρας εις ημέραν απειλητικότεροι και εκ των απειλών μετέβαινον εις την πράξιν. Η χειρ έπιπτε συχνάκις επί της μαχαίρας, και ήρχιζεν η μάχαιρα να εξέρχεται ευκόλως της θήκης, πολλοί δε αθώοι επληγώθησαν και τινες εθανατώθησαν εις τας οδούς της Σμύρνης.

Αλλά ταύτα ήσαν αι απαρχαί της θυσίας. Κατόπιν επήλθον τα όργια της λύσσης, αι σφαγαί και αι εμπρησμοί και αι αιχμαλωσίαι, όχι μόνον εις τας οδούς και τας αγοράς και εις των χριστιανών τας οικίας, αλλά και υπό τας σημαίας των προξενείων, και επί αυτών έτι των ευρωπαϊκών πλοίων, από των οποίων εκατοντάδες φυγάδων ηρπάγησαν και εσφάγησαν. Αλλά ταύτα μετέπειτα τα επληροφορήθην. Δεν τα είδα, και δεν θέλω να γράφω ειμή μόνον όσα είδα και υπέφερα.

Πολλοί εντούτοις, από των πρώτων ημερών, ήρχισαν κρυφίως να φεύγωσι. Ανά πάσαν σχεδόν ημέραν εμανθάνομεν ότι εγένετο άφαντος εκ των γνωστών μας τις. Τι έπαθε! Μη τον εφόνευσαν; Μη κρύπτεται φοβηθείς; Εγένετο επιτέλους γνωστή η φυγή του. Το δε παράδειγμα των φευγόντων και ο φόβος των οσημέραι αυξανόντων κινδύνων δεν μας άφηνον να ησυχάσομεν, τον πατέρα μου και εμέ. Μας κατέλαβεν ακατάσχετος ο πόθος της φυγής. Άλλο δεν εσκεπτόμεθα ειμή πώς ν' αναχωρήσομεν.

Το δε πράγμα από ημέρας εις ημέραν απέβαινε δυσκολότερον. Αι τουρκικαί αρχαί δεν επέτρεπον πλέον την αναχώρησιν των ραγιαδων. Ελέγετο μάλιστα, αλλά δεν ηθέλομεν εισέτι να το πιστεύσομεν, ελέγετο ότι οι πρόξενοι έλαβον διαταγάς ν' απωθώσι τους επί ξένων πλοίων προσφεύγοντας. Δεν το επιστεύομεν, και όμως ήτο αληθές. Ευτυχώς ευρέθησαν και πρόξενοι και πλοίαρχοι έχοντες σπλάγχνα και μη θέλοντες να γίνωσι προμηθευταί σφαγίων εις τους Τούρκους!

Κατ' εκείνας τας ημέρας αφίχθη εις Σμύρνην αρχαίος του πατρός μου φίλος, ο καπετάν Βισβίλης, κυβερνήτης γολέτας υπό ρωσικήν σημαίαν. Ανέπνευσεν ο πατήρ μου, ότε μίαν πρωίαν τον είδεν εισερχόμενον εις το χάνιον προς επίσκεψίν μας. Ο αγαθός πλοίαρχος ήρχετο να μας προσφέρει το πλοίον του. Εντός τριών ημερών, μετά την παράδοσιν του φορτίου, υπεσχέθη να μας μεταφέρει εις Χίον.

«Εἰς τὴν Χίον;» ἀνέκραξα, ὅτε μου ἐξεμυστηρεῦθη ὁ πατήρ μου τὴν ἀπόφασίν του. Μὴ ἐκεῖ θὰ εἶμεθα ἀσφαλέστεροι ἀπ' ἐδῶ;

«Ἐκεῖ θὰ εἶμεθα ὅλοι ομοῦ με τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς σου. Ἡ θὰ σωθοῦμεν μετ' αὐτῶν ἢ ὅλοι ομοῦ ἄς καταστραφῶμεν!»

Ἐν τῷ μεταξύ προητοιμαζόμεθα. Ἀλλ' οὔτε καιρὸν διὰ προετοιμασίας εἴχομεν οὔτε ηθέλομεν νὰ προδώσομεν δι' ἀκαίρων μέτρων τὸ μυστικὸν σχέδιόν μας. Τὰ ἐμπορεύματα ἀπεφασίσσαμεν νὰ τὰ παραιτήσομεν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τὰ δε ἀσύνακτα χρέη εἰς τῶν οφειλετῶν μας τὴν συνείδησιν, εἴαν διασωθῶσι καὶ ἐκεῖνοι. Περιεσυνάξαμεν ὅσα χρήματα ἠδυνήθημεν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ καρδίας παλλούσης ἐπεριμένομεν τοῦ ἡλίου τὴν δύσιν, κατὰ τὴν μετὰ τοῦ φίλου πλοιάρχου συνεννόησιν.

